

ÇAĞDAŞ TOPLUMLARDA SINIFIN DÖRT YÜZÜ: ÇALIŞMA, MÜLKİYET, GÜNDELİK SOSYAL İLETİŞİM VE İDEOLOJİ*

Dr. Öğr. Üyesi Cem Özkurt
Bayburt Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü
ORCID: 0000-0003-1438-6517

Öz

Bu çalışma, sınıfın kapitalist toplumlarda oluşturduğu, sosyal biçimlenmeleri ve bu biçimlenmelerin çok yönlü yansımalarını, sınıf teorisinin klasik teorisyenleri (Marx ve Engels) ve çağdaş yorumcularının (Poulantzas, Miliband, Mills, Wright, Goldthorp) yaklaşımları çerçevesinde, sınıfın günümüz toplumlarında bir sosyal durumsallık olarak var olup olmadığını tartışmayı amaç edinmektedir. Bu tartışma çerçevesinde, sınıf durumu, sosyolojik bir yaklaşımla ele alınmakta ve toplumsal yaşantının diğer dinamikleriyle irtibatlı ilişkisel olarak ortaya koyulmaktadır. Sınıf ilişkilerine yön veren toplumsal örüntüler bir belirleme/belirlenme ekseninden çok, karşılıklı etkileşimler nosyonuna göre analiz edilmiştir. Çalışma, çağdaş toplumlarda sınıf durumunun ilişkisel bütünlüğüyle irtibatlı olabilecek toplumsal biçimlenmeleri: çalışma yaşantısı ve ritmi, mülkiyet edinim süreçleri, gündelik yaşantı ve akışı, ideoloji ve dünya görüşleri gibi toplumsal oluşlarla doğrudan bağlantılı süreçler olarak kavramsallaştırılmıştır. Sınıfın çağdaş toplumlardaki görünümüleri hem makro ölçekli yapısal düzenlilikler, hem de mikro ölçekteki gündelik akışlar açısından değerlendirilmiştir. Böylece, sınıf tartışmasının boyutları, çoklu perspektifler ve ilişkisel etkilenmeler bakımından genişleme olanağı bulmuştur. Çalışma, günümüz toplumlarında “sınıf” sorunsalının hala ontolojik varlığını koruyan bir sosyal oluşum olduğunu ortaya koymaktır ve bu eksende yeni bir tartışmaya aracılık etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sınıf, Mülkiyet, Çalışma, Gündelik yaşam, İdeoloji

Four Aspects of Class in Modern Societies: Working, Property, Daily Social Communication and Ideology

Abstract

This study aims to discuss whether class exists as a social contingency in modern societies by examining the social formations of the class in capitalist societies and versatile reflections of these formations within the approaches of classic theoreticians (Marx and Engels) and contemporary commentators (Poulantzas, Miliband, Mills, Wright, Goldthorp) of the class theory. In this context, class status is examined with a sociological approach and its interaction with the other dynamics of the social life is relationally presented. Social patterns that guide the class relations are analyzed in accordance with the mutual interactions notion rather than with an identification/determination axis. The study has conceptualized the social formations that can be in interaction with the relational integrity of the social status in modern societies, as in direct connection with the social processes such as working life and rhythm, property ownership processes, everyday life and its flow, ideology and worldviews. The appearances of the class in modern societies are examined in terms of both macro-scale structural regularities and micro-scale daily flows. Therefore, the dimensions of the class discussion have expanded with multiple perspectives and relational influences. The study aims to prove that “class” problem is a social occurrence that still preserves its ontological existence in modern societies and to open a new discussion in this regard.

Keywords: Class, Property, Working, Everyday life, Ideology

* Makale geliş tarihi: 15.11.2019
Makale kabul tarihi: 15.04.2020
Erken görünüm tarihi: 12.10.2020

Çağdaş Toplumlarda Sınıfın Dört Yüzü: Çalışma, Mülkiyet, Gündelik Sosyal İletişim ve İdeoloji

Giriş

Sınıf, modern pratiklerin ve toplumsal ilişkilerin biçimlendirdiği bir sosyal oluşumdur. Modernlik öncesinde sınıf ilişkileri belirsiz olduğu gibi, çalışma ilişkileri de feodal sistemin ve toprağa bağımlı yaşam biçiminin şekil verdiği bir kendiliğindenlik ve serbestlikle inşa olmuştur. (Giddens, 2014) Modernlik bilimsel, üretimsel, teknolojik, siyasal ve toplumsal dönüşümleriyle hem çalışma ilişkilerini katılaştırmış hem de sınıfsal sınırları netleştirmiştir. Bu belirginleşmenin mahiyetini, klasik marksizm, kapitalizmle birlikte sınıfın, sınıflara bölünmüş toplumlardan ayrıksı bir durumsallık yarattığının altını çizerek vurgulamıştı. Marx ve Engels, toplumsal yaşamın belirleyicisi ekonomik ilişkilerden, toplumların yaşamlarını ve geçimlerini, üretme ve ürünlerini kendi aralarında değiş tokuş etme biçimlerini anlamışlardır. Ürünlerin dağıtım ve üleşiminin, sınıflara bölünen toplumun giderek egemenlik ve bağımlılık ilişkilerine dönüştüğüne vurgu yapmışlardır¹ (Marx ve Engels, 2016: 29). Bu öylesine görkemli bir dönüşümdür ki, modernlik öncesindeki toplumlarda üretim ve tüketim arasındaki doğrudan, bilinçli ve yerel piyasalar ekseninde biçimlenen bağ modern kapitalizmle alt üst olmuş, üreticiler ve tüketiciler fiyat ve kârın etkileşimi aracılığıyla birbirine bağlanmıştır (Giddens, 2009: 61). Marx'a göre bu durum, “ makine ve otomatik sistemin ilkesinin, el hüneri ve zanaatçılığın yitirilmesine ” neden olduğu (Marx, 2011a: 139) kritik bir eşiği oluşturmuştur.

Kapitalist üretim biçimi, değer büyüklüğünün emek zamana göre belirlendiği kendine has bir yapıyı ortaya çıkarmıştır (Marx, 2011b: 82). Bu yapının çalışma ilişkilerinde inşa ettiği dönüşümler, nesnel dünyasındaki değer artışına karşılık, insanlar dünyasında bir değer düşüşüne neden olmuştur (Marx ve Engels, 2016: 10). Marx'ın kapitalist toplumsal yapılaşma ve kurumsallaşma karşısındaki düşünümsel eylem planını, Giddens'in yaklaşımıyla 5 eksen etrafında toparlayarak analiz etmek olanaklıdır. Marx, ilk kertede, dünya tarihi olarak adlandırılan şeyin insan emeğiyle inşa olan bir kendini yaratmanın ürünü

1 Engels'in Walter Borgius'a mektubundan.

olduğunu düşünür ve bunu bir çeşit “ ilerlemecilik ” nosyonuyla sunar. İkincisi, yabancılaşma fikridir ve bununla bağlantılı olan “ meta fetişizmi ” nosyonudur. Yabancılaşmanın anlamsal bütünlüğü, kapitalist üretim ilişkilerinde insanın doğadan, kendisinden, türsel varlığından ve başka insanlardan duygusal, düşünsel ve davranışsal olarak uzaklaşmasına/ötekileşmesine gönderme yapar (Swingewood, 2010: 69). Meta fetişizmi kavramıyla ise insan öznelinin emek nesnelere kendilerine ait olarak denetleyemedikleri bir süreç kastedilir. (2010: 74). Üçüncü eksen, devletin geleceğin toplumunda aşılacağı nosyonudur. Bu nosyonu, dördüncü eksenle yani kapitalist toplumun temel karakteristiğinin sermaye ve emek arasındaki antagonistik bölünme teziyle birlikte ele almak gerekir. Buna göre, işçi sınıfı tikel bir sınıf olarak burjuva toplumunun sömürsüne en yoğun biçimde maruz kalan sınıftır ve belirli bir siyasal bilinç ve projeye toplumun diğer tikelliklerini seferber ederek, burjuva toplumu ve onun bir ünitesi niteliğindeki devleti yıkacaktır (Marx ve Engels, 2011c). Giddens’in çerçevesini çizdiği beşinci eksen ise devrimci bir praxis anlayışıdır ve pratik bir eylem programına gönderme yapmaktadır. (Giddens, 2014: 52,55). Giddens’in klasik marksizme atıfla çerçevesini çizdiği bu genel hatlar, Marx sonrası sosyal teorinin gündemini belirleyen temel tartışma noktalarından biridir. Klasik marksizme yöneltilen eleştirilerin odak noktası ise kuramın sınıf nosyonuna yöneliktir. Buna göre, Marx ve Engels, hem sınıf bilincini hem de ideolojinin siyasal ve sınıfsal praxisteki rolünü mülkiyetten başka bir parametreyle açıklamamıştır. Oysa kapitalist toplumlarda mülk sahibi olmayan büyük çoğunluk içerisindeki mevki ve meslek ayrılıkları, Marx ve Engels’in sınıf ve tabakalaşma kuramından oldukça farklı bir gelişim çizgisi göstermiştir (Mills, 1966: 84).

Klasik marksizmin sınıf nosyonuna ilk sistematik eleştiriler arasında Dahrendorf’un yorumu öne çıkar. Dahrendorf’a göre Marx, özel mülkiyetin ortadan kalkması ve sınıfsız topluma geçilmesi sürecinde toplumsal durumun nasıl biçimleneceğine ilişkin tatmin edici açıklamalar getirememiştir. Tatmin edici açıklamaların da ötesinde hileli tanımlamalara giderek, sosyolojik söylemden ziyade felsefi spekülasyonlara başvurmuştur. Dahrendorf’a göre Marx’ın düşünce çizgisi şöyle gelişmiştir: Eğer özel mülkiyet ortadan kalkarsa (empirik hipotez) sınıfsız toplum oluşur. (sahte tanımlama) Eğer sınıflar ortadan kalkarsa, yabancılaşma olmaz (kurgusal faraziye) ve özgürlük gerçekleşir (felsefi tasavvur) (Dahrendorf, 1959: 30). Dahrendorf’a göre Marx, spekülasyonu toplumsal gerçekliğe iliştiyerek, bilim dışı bir analizi bilimsel hakikat olarak sunmuştur.

Modern kapitalist toplumlar, Marx’ın beklentilerinin tam tersi biçimde gelişmiştir. Kapitalist çalışma yaşantısı proleterleşme ve burjuvalaşma biçiminde kutuplaşmak yerine, heterojenleşmiştir. Dahrendorf’a göre bu çatalanmada, kapitalist sahiplikle, denetimin birbirinden ayrılmasının inşa edici bir karakteri

vardır. Dahrendorf, bu durumu, yönetimden yoksun kapital (capital without functionary) ve kapitalden yoksun yönetim (functionary without capital) olarak kavramsallaştırır (1959: 44). Dahrendorf, kapitalist toplumlarda ortaya çıkan sınıfsal karmaşıklık ve heterojenleşmeyi üç sınıf düzeyini belirleyerek teşhis eder. İlk düzey mühendisler ve beyaz yakalılardan oluşan vasıflı çalışan gruplardır. İkinci düzey ise nispeten sabit bir tabaka olan yarı vasıflı sınıflardır. Son olarak ise endüstri alanına yeni katılan ve sanayi deneyimi olmayan emek gücüdür – tarımsal emek ve göçmenlerden oluşan vasıfsız emek – (1959: 50).

Ossowski'nin yorumu ise, Dahrendorf'un yaklaşımıyla paralel biçimde gelişmiştir: Toplumsal yapı içindeki antagonistik bölünmeleri ikili şemalarla (zengin- fakir, efendi-köle, burjuvazi- işçi sınıfı) açıklamaya çalışmak, yeni oluşan sınıfsal opaklaşmaların (orta sınıflar) anlaşılmasında sınırlılıklar yaratmıştır (Ossowski, 1998: 38). Ossowski, bu kısıtlılıkları toplumsal uzamdaki kutuplaşmaları ve sınıfsal bölünmeleri ayrıntılandırarak aşmaya çalışır. İlk kategorideki yarılma, yönetenlerle yönetilenler arasındadır. İkincisi, zenginlerle yoksullar arasında. Üçüncüsü ise, diğerleri için çalışanlarla onları çalıştıranlar arasındaki ayrımdır. Ossowski'ye göre bu üç bölünme birbirinin yerine geçebilir nitelikte değildir, üç farklı ilişki düzeyine gönderme yapar ve toplumsal uzam içinde üst toplumsal gruplarla alt toplumsal gruplar arasındaki nesnel bölünmelere işaret eder. Bu üç antagonistik düzey arasında nedensel bir ilişki vardır. İlk iki antagonistik bölünme yani yönetenlerle yönetilenler, zengin ve yoksul arasındaki bölünme temel bölünmedir. Üçüncü bölünme ise iki başat ya da kurucu bölünmenin sonucunda inşa olur. Ossowski'ye göre üçüncü bölünmenin belirlenmişliği şöyle ifade edilebilir: İnsanlar başkaları için çalışır çünkü başkaları onları yönetir; insanlar başkaları için çalışır çünkü onlar zengindir (1998: 24).

Daha yakın dönemlerde, çağdaş toplumların sınıf yapılarına ilişkin iki özgün yorumun ilki Mills'e aittir. Mills'e göre kapitalizmde çatışma ve tarihsel değişimin itici gücü ekonomik temelden çok ekonomi-politiğe dahil olan siyasal ve ekonomik kurumlardır (Mills, 1966: 106). Bununla kastedilen, toplumun kurumsal düzeninde siyasal, ekonomik ve askeri kuvvet araçlarının sınırlarını genişletmesi ve merkezileşmesidir. Mills'e göre kuvvetli bir seçkinler zümresinin siyasal, askeri ve ekonomik alandaki kararları ile olaylar arasındaki ilişkiyi analize olanak veren bir şema kurmak gerekir (1966: 102). Mills, bu şemanın kavramsal merkez üssünü “ iktidar seçkinleri ” olarak konumlar. Bu gruplar, ekonomik ve siyasal elitlerdir ve aldıkları kararlar büyük sonuçlar doğurma özelliğine sahiptir. Mills, iktidar seçkinlerine yönelik analizini “ komuta mevkileri ” olarak ifade ettiği bir kavramsallaştırmaya atıfla tamamlar. Bu kavramsallaştırmayla modern toplumda devlet hiyerarşisi, şirketler hiyerarşisi ve ordu hiyerarşisinden oluşan üç büyük kurumun en önemli iktidar aracını meydana getirdiğini ifade eder (Mills, 1974: 11). Mills'e göre iktidar

seçkinleri, ulusal çerçevede önemli sonuçlara yol açacak nitelikte kararları birlikte alabilen siyasi, ekonomik ve askeri çevrelerden oluşmaktadır (1974: 28).

İkinci özgün yorum ise, Giddens'in çağdaş toplumlarda sınıfların yapılaşmasına yönelik yaklaşımıdır. Giddens'a göre sınıfların yapılaşmasını pazar kapasitelerinin belirli biçimleriyle ilişkisinde keşfetmek olanaklıdır. Bu bağlamda, üç tür pazar kapasitesinden bahsedilebilir: Üretim araçlarındaki mülkiyet sahipliği; eğitimsel ve teknik vasıflara uygunluk ve el emeği kapasitesi sahipliği. Bu yapılaşmadan, kapitalist toplumun üç sınıf sisteminin temeli ortaya çıkar: üst, orta, alt sınıflar. Giddens, sınıfsal yapılaşmanın ayrıntılarını analiz edebilmek için yapılaşmanın " iç kaynakları" mekanizmasına dikkat etmek gerektiğini vurgular. Sınıf ilişkilerinin iç yapılaşması birbiriyle ilişkili üç kaynaktan oluşur: Üretici girişimde iş bölümü, girişimde otorite ilişkileri ve dağıtıcı grupların etkisi. Bir iç yapılaşma ögesi olarak iş bölümü kâr maksimizasyonundan ziyade, üretici verimliliğinin geliştirilmesinin eksenidir. Üretim girişimindeki iş bölümü, girişimdeki otorite sistemi tarafından potansiyel olarak desteklenir. İdareci işçiler otorite emirlerini kuvvetlendirdikleri oranda el işçilerinden ayrılmaktadır. Sınıf ilişkilerinin iç yapılaşmasının üçüncü kaynağı, dağıtıcı grupların etkisidir ve üretimden çok tüketim alanında kökleşmektedir (Giddens, 1999: 136, 137).

Mills ve Giddens'in da vurguladığı gibi, kapitalist toplumlarda sınıf ilişkileri, günümüz çağdaş toplumlarını da içerecek biçimde karmaşıklaşmış, çeşitlenmiş ve gelir konumlanmalarıyla ifade edilebilmenin çok ötesine geçmiştir. Bu çeşitlenmede, temel ilişkisel etmenler, iktidar yapılarının merkezileşmesi, endüstri kapitalizminin iş gücü taleplerinin farklılaşması ve günümüz enformasyon toplumlarının baş döndürücü değişimidir. Bu çalışma, sınıfın sosyoloji içerisindeki kuramsal olgunlaşma süreçlerini ve sınıf tahayyüllerinin çeşitlenme dinamiklerini, kapitalizmin olgusal/ tarihsel gelişim aşamalarını da göz önünde bulundurarak tartışmayı amaçlamaktadır ve bu tartışmada sınıf durumunun hayatiyetine günümüz toplumları açısından da vurgu yapmaktadır.

1. Sömürüden Tahakküme Sınıfın Anatomisi

1.1. Sömürünün Kuramsal abc'si: Tarihsel Materyalizmin Vaazı

20. yüzyıldaki toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmeler, sınıfı total bir durumsallık olarak tahayyüle olanak veren nesnel ve dışsal koşulları çok büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu değişimle paralel biçimde " sınıf " bireyselleşmiş ve bireylerin biyografik yaşantılarıyla ifade edilebilir hale dönüşerek, gittikçe daha az ortak bir kader biçiminde deneyimlenmeye başlanmıştır (Giddens, 2009: 144).

Ancak bütün bunlara rağmen, batı toplumları hala kapitalist toplumlardır ve Giddens'a göre üç parametre, günümüz dünyasında batı toplumlarının kapitalist toplumsal yapılaşmasını tescil etmektedir. Bu üç parametreden ilki, bireysel sermaye sahipliğinin de dahil olduğu kâr amaçlı üretimin hala ekonomik sistemin itici gücü olmasıdır. İkincisi, sermaye sahipliği ve mülke sahip olmanın teknelci niteliğini koruması ve geniş kitlelerin dışlamasıdır. Üçüncüsü, sınıf çatışmasının hem ekonomik hem de siyasal bir değişken olarak varlığını sürdürmesidir (Giddens, 2013: 58,59). Bu eksenli bir betimlemeye, Marx'ın kuramsal yaklaşımının öz niteliklerinden bir katkıya giriştiğimizde, Marx'ın ekonomi - politik temelli kavramsal çerçevesinin şu temel argüman üzerinden yükseldiğini gözlemleriz: “ Toplumun üyelerinin on da dokuzu için özel mülkiyet fiilen yoktur. Dahası var: Bir toplumda özel mülkiyet, bu onda dokuz için yok olduğundan dolayı mevcuttur ” (2016: 78). Bu pasajdan hareketle, Marx'ın toplumsal/tarihsel alana yaptığı katkının özgün yönünü, kapitalist toplumda mülkiyet ilişkileriyle, sosyo-ekonomik dışlanma arasındaki dolaylı ilişkiyi büyük bir ekonomik mekanizmadaki işleyiş diyalektiğiyle açıklamaya girişmesi olarak ifade edebiliriz.

Marx'ın bu girişimini temellendiren iktisadi tezlerinin başında, kapitalist toplumun aynı değerde daha çok meta elde ederek kâr ettiği görüşü (2011a: 93) ve her emeğin bir artı değer bırakmak zorunda olduğu (2011a: 88) argümanı gelmektedir. İşbölümünün gelişmesi farklı mülkiyet biçimlerini ortaya çıkarmıştır. İşbölümünün her yeni aşaması, çalışmanın içeriğini, aletlerini, ürünlerini ve bireylerin kendi aralarındaki ilişkileri belirlemiştir (Marx ve Engels, 2013: 40,41). Kapitalist üretim biçiminin - diğer üretim biçimlerinin hiç birinde bulunmayan- belirleyici yönü ise, değer büyüklüğünün emek zamana göre şekillenmesidir (Marx, 2011b: 82). Kapitalist oluşum ve gelişim hem paranın hem de emeğin metalaşmasının dışında, üçüncü bir alanın, zamanın da metalaşmasına yol açmıştır (Giddens, 2000: 9). Bu durum, kapitalist üretim biçimini, pre-kapitalist üretim biçimleriyle karşılaştırılmayacak düzeyde sömürü ve denetim merkezli işleyen bir yapılaşmaya yöneltmiştir. Kapitalizm, burjuvazi ve işçi sınıfı arasında iş aktine ve sözleşmeye dayanan egemenlik/tabilik, sömüren/sömürülen ilişkisinin doğası eşitsiz olan ve insani özden yoksun sistematik bir işleyiştir. Marx, klasik iktisatçıları, iktisadi yaşamın ancak ilkelerini ve yasalarını açıkladıkları fakat, bu ilişkileri ortaya çıkartan tarihsel hareketi göremedikleri için eleştiriyordu (2011a: 105). Bu tarihsel hareketin yönü, mülkiyetin asimetrik dağılımıydı.

Marx ve Engels, bu asimetrinin bilimsel keşfinin, insanlık tarihinin sanayi ve değişim tarihiyle kesintisiz bir bağlantı içinde incelenmesiyle olanaklı olduğunu bildiriyordu (2013: 54). Bu inceleme sonunda, tarihte değişmeyen ve ortak olan bir durum saptanıyordu. Bu saptama, toplumun bir bölümünün diğer bir bölümü tarafından sömürülmesini içeriyordu. Gelmiş geçmiş bütün

toplumların tarihi, değişik çağlarda değişik biçimlere bürünen sınıf çelişkilerinin gelişmesinin tarihiydi (2011: 130). Marx, kapitalin birinci cildinde bu döngüyü meta dolaşımı, para ve ağ yapısı olarak ticaret kavramlarıyla iktisadın dilinden, praxis felsefesinin diline tercüme ederek açıklamaktaydı. Marx'a göre para, değişim sırasında, zorunluluğun oluşturduğu bir kristaldir ve böylece farklı emek ürünleri birbirine eşitlenir ve bu uygulama sonucunda metalara dönüşürler. Tarihsel ilerleme ve değişimin genişlemesi, metalarda saklı bulunan kullanım değeri ile değer arasındaki karşıtlığı geliştirir. Ticari ilişkiler amacıyla bu karşıtlığa dışsal bir ifade verilmesi zorunluluğu değerın bağımsız bir biçiminin saptanmasını gerektirir ve bu durum, yani metaların metalar ve para olarak farklılaşması, kesin biçimini alana kadar devam eder. Böylece, ürünlerin metalara dönüşümü ile tek bir özel metanın paraya dönüşümü de aynı ölçüde gerçekleşmiş olur (Marx, 2009: 97).

Marx'ın analizinde değişim, metaların kullanım değeri olmadıkları ellerden, kullanım değeri alacakları ellere aktarılmasını sağlayan bir süreç olduğu kadar, maddenin toplumsal bir dolaşımıdır (2009: 112). Meta dolaşımı sermayenin çıkış noktasıdır ve hem meta dolaşımı hem de ticaret, sermayenin doğup büyüdüğü tarihsel temeli oluştururlar (2009: 150). Marx, kapitalist toplumda sermayenin ve metaların analizine giriştiği gibi, emeğin de tarihsel analizini yapar. Marx'ın sisteminde sadece para ve meta dolaşımı, sermayenin varoluşunun tarihsel koşullarını yaratamaz. Bu koşulu sağlayan temel etken, üretim ve tüketim araçlarını elinde bulunduran gruplarla, emek gücünü satan toplumsal kesimlerin pazar koşullarında karşı karşıya gelmeleridir. Emek gücünün özgül değeri pazar koşullarında anlamlanır ve emeğin değeri emek-zamana göre belirlenir (2009: 172,173).

Marx'a göre kapitalistin iki amacı söz konusudur. Öncelikle, değişim değeri olan bir kullanım değeri üretmek ister, bunun anlamı satılacak bir mal ve bir meta üretmektir; sonra değeri üretimde kullanılan metaların toplam değerinden daha fazla olan bir meta üretmek ister; yani ürettiği şeyin değeri, serbest piyasadan satın aldığı üretim araçları ve emek gücünden fazla olmalıdır. Burada amaç, sadece kullanım değeri üretmek değil; meta, değer ve artı değer üretmektir (2009: 108). Bu süreç sonucunda, sosyo-ekonomik zorlamalarla karşı karşıya kalan ve pazar koşullarında emeğini satan toplumsal kitlelerin sömürülmesi ve insan onuruna uygun yaşam alanından dışlanması kaçınılmazdır. Üretici güç, toplumsal durum ve bilinç kaçınılmaz olarak çelişkiye düşer, çünkü kapitalist iş bölümü üretim aracı sahibi olan ve sürekli kazanan toplumsal gruplarla, sadece yaşamak için çalışan toplumsal kesimler arasında antagonistik bir bölünme yaratır. Marx, bu yarılmanın gündelik hayattaki yansımalarını 1863 Haziranında meydana gelen bir olaya atıfla betimler:

1863 Haziranının son haftasında, Londra'daki bütün günlük gazeteler “ sansasyonel ” bir başlık altında bir haber yayınladılar. “ Aşırı-çalışmanın neden olduğu ölüm ”. Haber, çok saygıdeğer bir giysi firmasında Elise tatlı adıyla bir hanımefendi tarafından sömürülen 20 yaşındaki şapkacı Mary Anne Walkley'in ölümü ile ilgiliydi. Sık sık yinelenen o eski öykü, bir kez daha anlatılıyordu. Bu kız ortalama 16,5 saat, işlerin hızlı gittiği mevsimde ise aralıksız 30 saat çalışıyor, azalan emek-gücü, ara sıra likör, şarap, ya da kahve ile takviye ediliyordu. Şimdi ise mevsimin en hızlı zamanıydı. Yeni ithal edilmiş Gal prensesi onuruna verilecek baloda soylu hanımların giyecekleri süslü püslü tuvaletlerin göz açıp kapayana kadar hazırlanması gerekiyordu. Mary Anne Walkley, 60 kızla birlikte hiç aralıksız 26,5 saat çalışmıştı; 30 kız bir odada oturmuşlardı ve odanın havası ancak 1/3'ine yetecek kadardı. Gece, yatak odasının tahtalarla bölünmüş havasız bölmelerinde ikişer ikişer yatıyorlardı ve bu da Londra'nun en iyi moda eviydi. Mary Anne Walkley, Cuma günü hastalandı ve elindeki işi bitiremediği için Madam Elise'yi şaşkın bırakıp Pazar günü öldü. Ancak, ölümünden sonra çağırılan doktor, bay Reys, Juri önünde dosdoğru tanıklık etti ve şunları söyledi: Mary Anne Walkley, çok kalabalık bir odada uzun saatler çalışması ve küçük, havasız bir yatak odasında bulunması nedeniyle ölmüştür. Doktora iyi bir nezaket dersi vermiş olmak için jüri kararını şöyle açıkladı: Müteveffa inme sonucu ölmüştür, ama kalabalık bir odada aşırı-çalışmasının ölümünü çabuklaştırdığı kaygısını veren nedenlerde vardır (2009: 249).

Marx ve Engels'e göre bir toplumsal durumsallık olarak sömürü ve dışlanma, kapitalist işleyişin revizyonuyla ya da restorasyonuyla çıkış yolu sağlanabilen bir yapılaşmanın çok ötesindedir ve bizzat kapitalist iş bölümünün ilgasıyla kurtulunabilen toplumsal bir hastalık durumudur. Aksi halde, işçi ne kadar çok üretirse, o kadar yoksul duruma düşmekte ve ürettikçe ucuz meta haline gelmektedir.

1.2. Tüketim, Pazar ve Sermayeler: Weber ve Bourdieu

Weber'in sınıf nosyonu genel hatlarıyla, Marx'ın iki taraflı sınıf modelini kullansa da, çoğulcu sınıf anlayışı yaklaşımını benimsemiştir (Giddens, 1999: 50). Weber'de sınıf durumu malların tedariki ve hayatta bir makam elde etme gibi bir olasılıklar zincirine gönderme yapar. Mallar ve yetenekler üzerindeki kontrol, gelir üretecek biçimde ekonomik kullanıma sokulur ve sınıf durumunun nesnel dayanakları oluşur (Weber, 2012: 423). Weber'in tahayyülünde sınıf, ilk olarak mülk sahibi olan kesimlerle, olmayan kesimler arasında ayrımlanabilir. İkinci olarak ticari sınıf, malların ve hizmetlerin pazarlama zincirindeki denetimiyle farklılaşır. Mülk sahibi sınıflar ise, pozitif ve negatif ayrıcalıklılar olarak iki gruba ayrılır. Pozitif ayrıcalıklı sınıfların başlıca özellikleri, yüksek

fiyatlı tüketim mallarını elde edebilmeleri, satış tekelindeki politikaları takip etme, malların tekelleşmesi, pahalı eğitimin ayrıcalıklı statüsünden yararlanabilmedir. Negatif ayrıcalıklı mülk sahibi sınıflar ise, mevcut sınıf durumunu koruyamamış ve borçlu gruplardır (2012: 424).

Weber, ticari sınıflar özelinde de, pozitif ve negatif ayrıcalıklı olarak ayrıma gider. Pozitif ayrıcalıklı ticari sınıflar: Tüccarlar, gemi sahipleri, endüstriyel ve tarımsal girişimciler, bankerler, avukatlar, doktorlar ve sanatçılardan oluşur (2012: 425). Negatif ayrıcalıklı ticari sınıflar ise çiftçiler, esnaf, devlet memurları ve özel memurlardır. Weber göre, sınıf durumu onu algılayan insandan bağımsız olarak piyasa şartlarında ortaya çıkar (Giddens, 1999: 52). Bireylerin piyasa koşullarında var olmalarına olanak veren pazar kapasitesi, mülk sahibi olmayan aktörlerin sınıf konumlarını belirler. Buna göre Weber'in ifade ettiği sınıflar: işçiler, küçük burjuva, mülksüz aydınlar, teknisyenler, kamu çalışanları ve beyaz yakalı diğer gruplardır. Weber, ayrıca sınıf ile statü arasında belirgin bir ayrım yapar ve statü gruplarını belirli hayat tarzlarındaki tüketimle ilişkilendirir (1999: 52). Statü, pozitif ve negatif ayrıcalıklar açısından bir sosyal itibar meselesidir ve bu durum yaşam tarzı, resmi ve rasyonel eğitim, miras kalan ya da sonradan edinilmiş mesleki saygınlık, meşru evlilik, ortakçılık, ayrıcalıklı kazanç türlerinin tekel sahipliği gibi imtiyazlara sahip olmak anlamına gelmektedir (2012: 427).

Bourdieu, Weber'in tüketim ayrıcalıkları nosyonundan hareketle, yaşam biçimlerinin sınıflanması tahayyülüne geçiş yapar. Bourdieu'ya göre Marx, gerçek bir pratik soruna yanlış kuramsal çözüm önermiştir. Toplumsal uzamda var olan antagonizmalar gerçektir ve sahicidir ancak bunlar, Marx'ın ifade ettiği anlamda sınıfları ifade etmezler (Bourdieu, 2006: 55.). Bourdieu'ya göre, Marx'ın kuramsallaştırdığı biçimde bir sınıf tahayyülü yoksa; egemen olanla/tabi olan, zenginle/fakir, eğitilmişle/eğitimsiz, sömürenle/sömürülen arasındaki temel bölünmeleri ve çatışmaları nasıl açıklamak gerekir? Bourdieu'nun bu sorunsal çerçevesindeki kuramsal çıkış noktası, temel çatışkı ve ayrımları olanaklar, yaşam biçimleri, beğeniler, dünya görüşleri, jestler, mimikler, bilişsel kapasiteler ve söylemler düzeyinde biçimlendiren nesnel/dışsal oluşumlara ve tarihsel bağlantısallıklara bakmak gerektiği yönündedir.

Bourdieu, bu bağlantısallıkları alan, habitus ve sermaye kavramlarının toplumsal uzamdaki dağılım ve konumlanmalarıyla ilişkilendirir. Buna göre, alan, iktidar ve sermaye biçimlerine gömülü konumlar arasındaki tarihsel ve nesnel bağlantıların bütünüdür. Habitus ise bireylerin bedenlerine zihinsel ve bedensel algı, beğeni ve eylem şemaları biçiminde konulmuş bir tarihsel bağlantı bütünüdür. Eyleyicilerin içine işleyen yapılandırıcı bir mekanizmadır (Bourdieu, 2014: 25). Bourdieu, toplumsal uzamdaki nesnel ilkelerin anlaşılmasında en kullanışlı kavramsal aracın, toplumsal fiziğin enerjisi olarak tanımladığı sermaye ve türleriyle ilişkilendirir (2014: 108). Bu sermaye türleri ekonomik, kültürel,

sosyal, siyasal sermayelerdir ve bir de bunlara, bu sermayelerden herhangi birinin algılanmasından ortaya çıkan etkiyi ifade eden simgesel sermayeyi de eklemek gerekir.

Bourdieu'nun sermayeler özelinde yaptığı kuramsal açılım, bu sermayelerin toplumsal uzamda farklı konfigürasyonlar oluşturduğu yönündedir. İnşa edilen ilk uzam iktisadi, kültürel ve sosyal sermayelerin bütününden oluşan sermayenin global hacmidir. Sermayenin global hacmine göre egemen sınıf sanayicilerden, özel sektör yöneticilerinden ve üniversite profesörlerinden oluşan gruptur. İkincisi, küçük iş sahipleri, teknisyenler, sekreterler ve ilkökul öğretmenlerinden oluşan küçük burjuvazidir. Üçüncüsü ise kol emeğine dayanan işçilerden ve çiftlik emekçilerinden oluşan kitlelerdir (Bourdieu, 2015: 177) Bourdieu, ikinci aşamada daha derinlemesine bir konfigürasyon kurgular ve toplumsal uzamda ekonomik sermayeleri baskın aktörlerle, (üst düzey sanayiciler, büyük tüccarlar, orta düzey zanaatkarlar ve küçük esnaf) ekonomik sermayeleri sınırlı ama kültürel sermayeleri baskın (üniversite profesörleri ve ilkökul öğretmenleri) aktörler arasında analitik bir ayrıma gider. Bu ayrım çerçevesinde, egemen sınıfta yer alan sanayicilerin ekonomik sermayeleri ağır basarken, profesörlerin kültürel sermayeleri ağır basar. Küçük burjuva içindeki fraksiyonlarda ise ilkökul öğretmenlerinin kültürel sermayesi ağır basarken, küçük iş sahiplerinin ekonomik sermayeleri daha baskındır (2015: 179).

1.3. Marx Sonrası Sınıf Tartışmaları

2. Dünya Savaşı sonrası ileri kapitalist toplumlarda gözlemlenen görece refah, Marksist toplum ve siyaset analizlerini rafa kaldırmıştı. 1960'ların sonlarında ise öğrenci eylemleri, grevler, ABD'nin Vietnam'ı işgaline ve Sovyet Rusya'nın Çekoslovakya'yı istilasına verilen tepkiler makro düzeyli politik arenada bir dizi siyasal ve toplumsal değişmeyi beraberinde getirdi ve 1945 sonrasındaki consensus/uzlaşma modelli toplum nosyonu ağır bir darbe aldı (Giddens, 1999: 11). Bu gelişmelerin sosyal teoriye yansımaları çift yönlüydü: Bir taraftan, Parsons'nın yapısal işlevselci teorisi hızla terk ediliyordu ama öte yandan, Marksist tezlere de itibar edilmiyordu (1999: 11,12). Bu süreçte, Althusser'in "İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları" çalışması, sosyal teoride uzun süre sınıf ve iktidar tartışmalarının yönünü belirledi. Althusser'in yorumu, temelde devletin siyasal baskıcı aygıtlarıyla, devletin siyasal ideolojik aygıtlarını işlevsel olarak ayırtlamaya dayanıyordu. Devletin siyasal ve ideolojik aygıtları sadece emek gücünün yeniden üretimini değil, aynı zamanda kurulu düzenin kurallarına boyun eğilmesinin de yeniden üretimini gerçekleştiriyordu (Althusser, 2014: 40). Marksizmin bina metaforlu ve ekonomi eksenli açıklama eğilimine karşılık, Althusser, üstyapı kurumlarının, iktidarın yeniden üretim süreçlerinin merkez noktası olduğuna inanmaktaydı (2014:142).

Althusser, ideolojinin herkesin arkasına birer inzibat takmaya gerek kalmadan, bireyleri eyler duruma getirdiğine vurgu yapıyordu (2014: 106). Göreceli özerklik, (relative autonomy) üst belirleme (overdetermination) ve son tahlilde ekonomi belirleyiciliği (Connell, 1982: 130) gibi farklı kavramsal ağlara gönderme yapmakla birlikte, klasik marksizmin sınıfların kutuplaştığı tezinin altını önemle çiziyordu. Althusser, burjuva ideolojisinin sınıf kavgasını görmezden gelirken; üretkenlik, genişleme, insan, özgürlük gibi kavramlara övgüler düzdüğünü, bunun da burjuvaziye sömürü ilişkilerini saklama ve sağlama alma olanağı verdiğini (Althusser, 1987: 63). ifade ediyordu. Poulantzas'a göre ise toplumsal sınıf, bir üretim tarzının ya da toplumsal bir formasyonun (yapıların tümünün) uzantılarının failler üzerindeki etkisini gösteren bir kavramdır (Poulantzas, 2014: 74). Poulantzas'ın yaklaşımında, sınıf ilişkileri, iktidar ilişkileridir ve devlet, bir sınıfın egemen olduğu tahakküm aracıdır (2014: 110,11). Toplumsallık içinde iktidar ilişkileriyle sınıf ilişkileri örtüşen yapılarıdır ve iktidar ilişkileri çatışma halindeki sınıflara gönderme yapar.

Poulantzas'ın “ iktidar için çatışma halindeki sınıflar ” nosyonunu, daha ayrıntılı biçimde Gramsci kuramsallaştırmıştır. Gramsci'ye göre bir sınıf iki şekilde egemendir; bu sınıf hem yöneten sınıftır hem de egemen sınıftır. Bu sınıf, müttefik sınıfları yönetir, muhalif sınıflara egemen olur. Dolayısıyla, bir sınıf iktidara gelmeden de yöneten olabilir. İktidar olduğunda egemen olur fakat yöneten olmaya da devam eder (Gramsci, 2011: 179, cilt 1). Gramsci'ye göre siyasi mücadelede üç savaş formu görülür: Hareket savaşı, mevzi savaşı ve yeraltı savaşı. Örneğin Gandhi'nin pasif direnişi, belirli açılardan hareket savaşına, belirli açılardan da yeraltı savaşına dönüşen bir mevzi savaşıdır. Boykot bir mevzi savaşıdır; grevler, hareket savaşıdır; silahlı güçler, saldırı ve muharebe gruplarının gizlice toplamları ise yeraltı savaşıdır (2011: 261). Gramsci'ye göre mevzi savaşlarına belirli stratejiler ve taktikler eşlik eder. Örneğin, yenilikçi bir sınıf, yönetici sınıfın gösterişli siper ve tahkimat kompleksine karşı ne yapabilir? Klevaj ruhu, (kişinin tarihsel kimlik bilincinin ilerici edimi) yani kendisini başroldeki sınıftan potansiyel müttefiki olan sınıflara doğru genişleten bir klevaj ruhu (Gramsci, 2012: 67). Gramsci'ye göre, tarihsel ve toplumsal gidişin seyri de kendine özgü bir ritimle gelişir. Toplum, gerekli ve yeterli koşullar oluşmadıkça, kendine görevler biçmez ve bütün gelişme olasılıkları tükenmedikçe, hiçbir toplum biçimi kaybolup gitmez (Gramsci, 2014: 36).

Poulantzas, Gramsci'ye yakın bir anlamda iktidar kavramını, sınıf ilişkilerinde toplumsal bir sınıfın kendi özgül ve nesnel çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi olarak betimler (2014: 116). Devletin konumu ise yanlıdır, sınıf mücadelesini tahrip eder ve egemen sınıflar devleti olarak konumlanır (2014: 218) ve devletin asıl işlevi, ulusun burjuva ünitesini yaratma fonksiyonu görmesidir (2014: 330). Kapitalist toplumda işçi sınıfı politik olarak

örgütsüzleşirken, egemen sınıflar politik olarak örgütlenir (2014: 331). Poulantzas'ın sistematik olarak tartışmadığı ve Gramsci'nin ise çok büyük ölçüde değindiği fakat ayrıntılandırmadığı siyasalın imkânı ve iktidar bloklarının arasındaki yerinden etmeler ve eklemlemeler sorunsalı, ancak 1980'lerin ortalarında Laclau ve Mouffe'un yayınladıkları " Hegemonya ve Sosyalist Strateji " çalışmasıyla çözüme kavuşmuştur. Yazarlar, kitabın temel amacının, " farklı egemenlik altına alma türlerine karşı verilen çeşitli demokratik mücadeleler arasında bir eşdeğerlilik yaratma gerekliliği " olarak betimlemişlerdir (Laclau ve Mouffe, 2015: 23). Laclau ve Mouffe göre " sınıf " nosyonunun çözüldüğü ve komünist toplum tasarılarının geride bırakıldığı bir post- marksist evre içerisine girilmiştir. (2015: 29). Hegemonik evrenselliğin aktörleri tikelliklerdir ve taleplerinin evrenselci sonuçlarını henüz gösterememiş olan toplumsal kesimler ve siyasal oluşumlar tikellikler (Laclau, 2009: 186) olarak tanımlanmaktadır. Demokratik bir tahayyül, tikelliklerin birbirilerinin farklılıklarını dışlamadan evrensel bir retorik ve söylemle siyasal olanaklı biçime dönüştürmekle mümkündür.

1.4. Sınıfın Merkeziliği: Sınıfın Yeniden Tahayyülü ve Sınıf Analizleri

Sosyoloji içerisinde " sınıf analizi " nosyonuyla, kuramsal arka planı Marx ve Weber'e giden iki eğilim ya da yaklaşım kastedilir. Bu eğilimlerden ilki, Wright'ın sömürü merkezli ve Marx'ın sınıf kuramını dogmatik özlerinden sıyrarak güncellemeye çalıştığı yaklaşımıdır. Diğerisi ise, Goldthorpe'un sınıfı, meslek eğrisiyle ve pazar ilişkilerinde izlediği daha çok weberci bir eğilimdir. Marx ve Weber'in sınıf özelindeki kuramsal girişimlerinin, Wright ve Goldthorpe ile bir tutarlılık çizgisi içerisinde değerlendirilmesinin bazı teorik arka planları vardır. Bu arka planlardan ilki, Wright'ın, Marx'ın sınıf analizini yetersiz görmeye beraber, onun kapitalist işbölümünde sömürün kaçınılmazlığı nosyonunu kabul etmesidir. Wright'a göre çağdaş toplumlar hala, zenginliğin kutuplaştığı ve özellikle ekonomik ayrıcalıkların sömürü mekanizmasıyla tesis edildiği, sınıflar arasındaki çatışmaların ve gerginliklerin varlığını devam ettirdiği bir yapıdadır. Weber, Goldthorpe bağlantısı ise, Weber'in teknik/mesleki konum ve pazar kapasitesi karşılıklı etkileşiminin, Goldthorpe'un çalışmalarında, meslek özelindeki konumlanmaların sınıf durumu ve bağlantılı birçok sosyolojik parametreyi ortaya koymasına ve analiz etmesiyle ilişkilidir.

Sınıf analizleri, çağdaş toplumlardaki eşitsizliklerin haritasını çizer ve bunu da, mülkiyet örüntüleriyle istihdam ilişkileri arasındaki bağlantıları kurarak yapar (Pakulski, 2014: 197). Wright'a göre üretime katılan insanların girdiler ve bunların konumlanmasından doğan sonuçlar üzerinde farklı türden hakları ve yetkileri mevcuttur (Wright, 2014a: 22). Bu haklar ve yetkiler eşitsiz biçimde

dağıtıldığında, bu ilişkiler sınıf ilişkileri olarak tanımlanmaktadır. Wright, neo-marksist sınıf analizini oluşturan kavramlarını sınıf yapısı ve sınıf ilişkileri olarak belirler ve sınıf çelişkileri, sınıf çıkarları, sınıf oluşumu, sınıf bilinci gibi toplumsal ölçekli oluşumların, sınıf yapısı ve sınıf ilişkilerinin yapılaşmasının kurucu kimliğinden ortaya çıktığına vurgu yapar (2014a: 20). Bu eksende, Wright, toplumsal dinamikleri inşa eden kurucu unsur, ekonomi ve üretim ilişkileri eksenli bir yapılaşmaya vurguyla analiz eder.

Wright'a göre, Marx ve Engels, somut toplumsal aktörelere kurgusal açıdan "boş mevki" inşa etmiş ve toplumsal grupları birbirleriyle ilişki biçiminde soyut olarak kutuplaştırmıştır (Wright, 1985: 7). Wright, bu kısıtlılıkları aşmak amacıyla sınıf yapısı içindeki farklı mevki ve konumlanmaları hesaba katar. Ancak klasik marksizmin "sömürü" nosyonunu olduğu gibi kabul eder ve çağdaş toplumlardaki kapitalist işleyişin öz olarak sömürü eksenli bir yapılaşmayla işlemeye devam ettiğini vurgular. Wright, çağdaş toplumlarda sınıf kavramını, sınıf yapısı içinde dört temel kategoriyle ayrımlayarak betimler. İlki, sınıf yapısı içindeki orta sınıflardır. İkincisi işsizler, üçüncüsü, mülkiyete bağlı çalışanlar ve son grup ise geçici sınıfsal yerleşimlerdir. Orta sınıf tartışması bağlamında, çalışan sınıfları iki düzeyde ayrımlar. İlki, üretim ilişkilerinde tahakküm/otorite sahipliği konumunda olanlar. İkincisi ise, yetenek ya da uzmanlığı bulunanlardır. Wright, üst düzey yöneticilerin ve ceoların hem maaşlı çalışmaları dolayısıyla hem de artı değer üretiminde kilit rol oynamaları bakımından çelişkili konumda (contradictory location) yer aldıklarını ifade eder. Yöneticiler ve ceolar, aynı zamanda, çalışma ilişkilerinde edindikleri imtiyazlarla tutarlı olarak, sömürü ilişkileri içinde ayrıcalıklı kendine tahsis konumuna sahiptirler. Wright'a göre bu gruplar ayrıca, otorite konumları dolayısıyla artı değer oluşumunda kilit rolde bulunurlar ve Wright, bu durumu, sadakat kirası (loyalty rent) kavramsallaştırmasıyla açıklar (Wright, 1997: 14,15).

Wright, üretim ilişkilerinde "temel sınıf tipolojisi" adını verdiği analitik bir sınıflandırmaya gider ve çağdaş toplumlardaki sınıf lokasyonlarını kuramsal olarak izlemeye çalışır. Wright, temel sınıf tipolojisi haritasında 6 farklı sınıf konumu belirler. Bu haritada, ücretliliğe tabi olup olmama durumu temel karşıtlık noktası olarak konumlanır. Küçük burjuvazi ücretliliğe tabi olmaması bakımından ekonomik özerkliğini muhafaza eden bir grup olarak öne çıkarken; uzmanlık ve vasıflılığı, uzman olmama durumuyla ayırır, otorite sahipliği ve vasıfların düzeylerine göre farklı türden sınıflamalara gider. Yöneticiler, uzman ve uzman olmayanlar olarak ayrılırken, orta düzey vasıflı işçilerle, vasıfsız işçiler arasında teknik bilginin niteliksel dönüştürme gücüne vurgu yapılır. "Ayrıntılı Sınıf Tipolojisi" adını verdiği sınıflandırmada ise işveren gruplar, uzmanlar, vasıflılar, vasıfsız ücretli ve maaşlı kitleler detaylandırılır. Ayrıntılı sınıf tipolojisinde ilk olarak, büyük işçi kitlelerini istihdam eden işveren gruplarla,

küçük sayıda ücretli emeği çalıştıran küçük işverenleri, işgücünü istihdam etme kapasitelerine göre sınıflandırılır. Çalışan/ücretli gruplar ise vasıf, uzmanlık ve otorite mevkilerindeki konumlanmalarına göre kategorileştirilir. Uzmanlar, maaşlılar içindeki hiyerarşinin en üstünde yer almakta, uzman yöneticiler, uzman idareciler ve uzmanlar olarak sınıflandırılmaktadır. Pazar kapasitesi vasıfsızlara göre daha yüksek olan vasıflılar ise vasıflı yöneticiler, vasıflı idareciler ve vasıflı işçiler olarak ayrılırlar. Vasıfsız gruplar ise vasıfsız yöneticiler, vasıfsız idareciler ve vasıfsız işçiler olarak sınıflandırılır (1997: 21,22).

Goldthorpe'un kuramsal girişimde ise, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist sistemin üretim süreçlerinde ortaya çıkan dönüşümler ve bu dönüşümlerin oluşturduğu sınıfsal konumlanmaların içerikleri analizin merkez noktasını oluşturur. Goldthorpe, batı toplumlarının 1945 sonrası süreçte bir zenginlik toplumu (affluent society) biçimine dönüştükleri tezine şiddetle karşı çıkar. Özellikle de işçi kitlelerin zenginleştiği ve burjuvalaştığı/orta sınıflaştığı tezini eleştirir. Goldthorpe'un bulgularına göre, mavi yakalı işçiler beyaz yakalı işçilerle karşılaştırıldığında terfi şansları, uzun dönemli mülkiyet olanakları, ücretlendirme, haklar ve iş güvenliği bakımından oldukça geri durumdadır (Goldthorpe vd., 1969: 24). Mülkiyet ilişkileri ve maddi konumlanmaların, iki işçi kitlesi arasında bu düzeylerde asimetrikleşmesi değer ve amaç alanlarının da farklılaşmasına neden olmuştur. Kol gücüyle (mavi yakalı) çalışan emekçilerin geleneksel kolektivistliği zayıflarken, beyaz yakalı grupların geleneksel bireysellik inançları da zayıflamıştır (1969: 26,27).

Goldthorpe, sınıfları geniş oranda paylaştıkları iş ve pazar durumlarına göre ayırmıştır. Karşılaştırmalı olarak sınıfların sahip oldukları kaynakları, gelir düzeylerini, ekonomik güvence ve ilerlemelerini ve sistem içindeki yerleşimlerini analiz etmiştir. Goldthorpe çalışmalarında, "Endüstriyel toplumda toplumsal hareketliliğin karşılaştırmalı analizi" (CASMİN) adını verdiği bir sınıf şemasından faydalanmıştır. Şema, çalışma yaşamındaki belirli meslekleri hizmetler, orta düzey ve kol gücüyle yapılan işler olarak kategorileştirir ve ilişkisel bir analize tabi tutar (Crompton, 1998: 64). Böyle bir karşılaştırma, serbest çalışan bir tesisatçıyla, alt düzeyli işçi tesisatçı ve ustabaşı tesisatçının iş yaşantılarındaki, ekonomik seviyelerin ve gelecek kariyer planlarının farklılıklarını ortaya koyar. Goldthorpe'un sınıf analiz yönteminin amacı, sınıfların gerçek varlığını demografik olarak keşfetmeye çalışmak ve tabakalaşma içindeki hareketliliği sınıflar bağlamında izlemektir. Sınıf şeması, iş ilişkilerinin bölünmesine, sınıfların bu yapı içinde konumlanmasına ve bunların demografik benzerlik ve farklılığının tespitine olanak vermektedir (1998: 68).

2. Sınıfın Çok Katmanlı Yansımaları: Çalışma, Mülkiyet, Gündelik Etkileşim ve İdeoloji

2.1. Çalışma İlişkileri ve Mülkiyet

Sınıf durumu çağdaş toplumlar açısından modası geçmiş bir kavram olarak görülse de, küresel ölçekte deneyimlenen yoksulluk, eşitsizlik ve toplumsal gruplar arasında gün geçtikçe derinleşen sosyal asimetri, sınıf durumunu olmasa da, sınıf ilişkilerini güncel tartışmaların merkezine oturtmuş gibi gözüküyor. Özellikle ileri kapitalist toplumlar ve kapitalist dünya sistemiyle eklemleşmiş gelişmekte olan toplumlarda, yeni ve istikrarlı istihdam yaratımındaki krizler, genç kuşak beyaz yakalı iş gücünün çalışma ilişkilerinde nereye yerleşecekleri ve nasıl konumlanacaklarını belirsizleştiriyor. Bu belirsizleşmeyi, ileri modernitede bir geç orta sınıflaşma olarak tarif etmek mümkündür. Moderniteyi, geniş üretim bantlarında tam zamanlı çalışan fabrikalarla, istikrarlı istidam ve üretim politikalarıyla, eğitim ve tüketimin geniş toplumsal kesimlere yayılmasıyla ve kurumların gücünün bireylerin kırılmalıklarını telafi etme kapasiteleri olarak betimlersek, “orta sınıflaşma” modernliğin ekonomi-politiğinin merkez noktasıydı. Çağdaş ileri kapitalist toplumlar ise, bu merkez noktasından gün geçtikçe uzaklaşmış ve çalışmanın sosyo-ekonomik kapsayıcılığının daralması, geniş kitleleri küresel ölçekte hoşnutsuzluğa ve umutsuzluğa sevk etmiştir.

Çağdaş toplumlarda, çalışmanın ve istihdamın sosyo-ekonomik bağlamları radikal biçimde değişirken, diğer taraftan da çalışma, meslek ya da işle ilişkili faaliyet gün geçtikçe karmaşıklaşmakta, çatallanmakta ve farklı türden hiyerarşik bölünmelerle çeşitlenmektedir. Gorz, kapitalizmin yeni evresinde biçimlenen bu dönüşümleri, özellikle istihdam süreçleri açısından, esneklik stratejileriyle birlikte gelişen bir yapılaşma çerçevesinde açıklamıştır. Gorz’a göre esneklik stratejileri iki düzlemde uygulanır. İlki, sürekli istihdama yakın grupların görev değişimi, yeniden yetiştirilme ve kariyer planlarında değişim gibi işlevsel esnekliğe gönderme yapar. İkincisi, periferik el emeği kategorisidir ve sürekli işten çıkarılma ama öte yanda da, işçi alımlarına devam edilerek, tükenmeyen bir vasıfsız işçi rezervinden faydalanmak biçimindedir (Gorz, 1995:88,89). Manuel Castells ise, kapitalizmin esneklik stratejilerini, imalat ve sanayideki yeni iş üretimi ve istihdam oranlarındaki radikal düşüşlere karşılık, hizmet sektöründeki iş ve istihdam artışının toplumsal hiyerarşinin üst ve en alt katmanlarında göreceli bir refah yaratığına; ancak bu refahın orta sınıfların sosyo-ekonomik gerilemesiyle birlikte daha kutuplaşmış bir dünya inşa ederek geliştiğine (Castells, 2013:281) vurguyla açıklar.

2000’li yıllar, bu kutuplaşmanın mahiyetini bulgulamak açısından özel türden bir dönemdir. Bu dönemde, özellikle orta sınıf meslekler, çalışmanın kapsayıcılığı ve inşa ettiği gündelik ritim açısından, hem esneklik modellerinin

etkisiyle, hem de makro ölçekteki piyasa merkezli daralmalar nedeniyle sosyo-ekonomik olarak gerilemiştir. 2018 yılında hem olgun jenerasyon hem de genç jenerasyon (1980 ve 2000'ler) öğretmenler, mühendisler, avukatlar ve iktisadi idari bilim kökenli bankacılarla yapılan sosyolojik çalışmada (Özkurt, 2018) benzer bir gerileme bulgulanmıştır. Bu gerilemenin anlamı, başlangıç itibarıyla mesleğin ve çalışmanın ontolojik statüsüyle ilişkiliydi. Buna göre, tüm genç jenerasyon grupları (öğretmen, mühendis, avukat, bankacı/ 2000'ler) olgun jenerasyonla (öğretmen, mühendis, avukat, bankacı/ 1980'ler) karşılaştırıldığında, çalışma pratikleri açısından istikrarsız, eğreti ve düzensiz bir konum almıştır. Çalışmanın ve mesleğin 2000'ler gerçekliğindeki bu yönü, meslek nosyonuna ilişkin tahayyüllerin iki jenerasyon arasındaki derin bir farklılığına neden olmuştur. Buna göre, olgun jenerasyonun çalışma ve iş tahayyülleri, yaşamın bütününe içeren bir kapsayıcılık ve anlam ağıyla genişlerken; genç jenerasyonun deneyimlerinde yüzeysel ve yaşam bağlantısından uzak bir görünüm almıştır. Olgun jenerasyon meslek mensuplarında çalışma, sosyo-ekonomik örgütlenme gücüne paralel olarak, insani etkileşim alanlarında da kanalların açık olduğu bir düzenlilik inşa etmiştir. Genç jenerasyonun çalışma ve mesleki pratikleri ise, sosyo-ekonomik daralmalarla iç içe geçer ve geniş kapsamlı bir toplumsal kariyeri örgütleyemez.

Günümüz dünyasında, meslek ve çalışma, sosyo-ekonomik açıdan geriledikçe, içerik ve anlam kaybına da uğrar. Bu durum, aktörlerin kişisel yaşantılarında, kendi çalışma pratikleri ve mesleki dünyalarına yönelik bir öfkeyi de tetikler. Mesleği yok sayma, uzmanlığı ret etme, meslek özelindeki çalışmayı küçümseme ve genel olarak uzmanlaşmış emek mevzisini terk etmeye yönelik eğilimleri güçlendirir. Para ilişkileri ve kentsel rekabet koşullarında dirençleri kırılan genç jenerasyon meslek mensupları, dışsal baskı alanlarının, içsel psikolojik tutarlılık örüntülerini tahrip ettiği, sosyo/psşik bir kaos durumuyla karşılaşır. Meslek ve çalışma eksenli rekabet koşullarının makul ölçülerin çok gerisinde kalması ve sosyo-ekonomik baskı alanlarının genişlemesi, dışsal iktidarın, faillerin içsel süreçlerine nüfuz etmesine neden olur. Bu durum, çalışma faaliyetinin daha fazla piyasa ve para ilişkilerine gömülü bir konum almasıyla doğrudan ilişkilidir. Olgun jenerasyon meslek mensuplarının 30 yıl önceki pratikleriyle karşılaştırıldığında, genç jenerasyonun çalışma dünyasının para ilişkileri merkezli gelişimi olağan piyasa koşullarının çok ötesine geçen bir yapılaşmaya bürünmüştür. Para ilişkileri, çalışmanın biçimlendirdiği mesleki ethosları parçalamıştır. Mesleki ethoslar, bireylere davranışsal, düşünsel ve duygusal bütünlükler ve tutarlılıklar sağlayan tinsel örüntülerdir ve bu örüntülerin tahribatı, özellikle orta sınıf mesleklerin dünyasında daha geniş kapsamlı bir yıkıma neden olmuştur (2018).

Bu yıkımın anlamı, günümüz dünyasında çalışmanın, farklı türden bir yoksulluk kariyerlerine dönüşümüyle doğrudan bağlantılıdır. Dünya Bankası'na

göre, günde 1,25 doların altında gelire sahip olan kişiler mutlak yoksul sayılmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve OECD'ye göre ise, bir ülkenin kişi başına ortalama aylık gelirinin yarısından daha azıyla geçinmek zorunda olan kişiler göreceli yoksul olarak tanımlanmaktadır (Hartmann, 2014: 19). Çalışmanın bir yoksulluk kariyerine dönüşmesi, mutlak yoksulluktan daha sofistike bir süreçtir ve özellikle çağcıl toplumlarda prekarizasyon² kavramıyla ifade edilmektedir. Bir özgün sınıfsal konum olarak prekarya, ileri kapitalist toplumlarda istikrarlı çalışma dünyasından ve mülkiyet edinim süreçlerinden bütünüyle dışlanan toplumsal gruplardan oluşmaktadır. Hartmann'a göre, Alman nüfusunun yoksulluk riski taşıyan kesimi 2000 ile 2006 yılları arasında yüzde 18,9'dan, % 25,4'e çıkmıştır ve aynı süre içinde yüksek gelire sahip katmanların oranında da yüzde 18, 8'den, yüzde 20,5'e denk gelen bir yükselme söz konusudur (2014:21). 2018 yılında yürütülen çalışmanın sonuçları açısından değerlendirdiğimizde, özellikle genç jenerasyon öğretmen gruplarda (devlet istidamı dışındakiler) ve serbest avukatlarda (mesleki deneyimi ortalama 10 yılın altındaki gruplar) benzer bir göreceli yoksulluk bulgulanmıştır. Buna karşılık, kurumsal çalışan mühendislerle, iktisadi idari bilim kökenli bankacılarla ise orta sınıf başlangıcı nitelikler öne çıkar.

Çağcıl toplumlar, çalışmanın mesleki dünyayla iç içe geçtiği, ama öte yandan da, mesleğin geniş kapsamlı biçimde yaşamın bütününe kompozede edemediği ve kariyer çatışmalarının yaygınlaştığı toplumlardır. Orta sınıf meslekler açısından (iki jenerasyon meslek mensuplarını da içerir) çalışmanın ritminin analiz edildiği sosyolojik araştırmada (2018) mesleki aktörlerde, özellikle genç jenerasyon meslek gruplarında, üniversite lisans dönemlerinde olgunlaşan ve kendi alanlarına ilişkin bir kariyer uzaklaşmasından bahsetmek olanaklıdır. (genç jenerasyon öğretmenler ve iktisadi idari bilimler mezunu bankacılarla yaygın olarak gözlemlenmiştir) Kariyer uzaklaşmasının anlamı, meslek eksenli icra edilecek çalışmanın dışsal nesnel koşullarının geleceğe yönelik proje tasarımlarını olanaksız kılmasıdır. Meslek eksenli çalışmanın sosyal, ekonomik ve statü bağlamının göreceli güvencesizliği aktörlerde meslek eksenli bir kariyer uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu durumu biçimlendiren en temel etki alanı, çağdaş toplumlar için Castoriadis'in etkili bir biçimde belirttiği gibi : “ Değerimiz kadar kazanmadığımız; kazandığımız kadar değerimizin olduğudur ” (Gaulejac, 2013: 141). Castoriadis'in betimlemesi, işletmenin özü itibarıyla ahlaki olmadığı tezi üzerine yükselir ve hem işletme ideolojisinin hem de yönetsel firma mantalitesinin psişik enerjiyi işgücüne dönüştürme hedefi üzerine kurulu “ sosyo-psişik ” bir egemenlik sisteminin (2013: 93) çağdaş toplumların itici gücü olduğu düşüncesine dayanır.

2 Guy Standing'in kavramsallaştırdığı prekarizasyon, eğreti çalışma koşulları ve güvencesiz istihdam pratiklerine gönderme yapar. Bkz, Standing, Prekarya

Çağdaş toplumlar, önceki dönemlerle karşılaştırıldığında, gündelik yaşamının aile, okul, insan ilişkileri ve sıradan karşılaşmalar ekseninde para ilişkileri, maddi unsurlar ve mülkiyet konumlanmalarına daha fazla gömülü olduğu toplumlardır. Bu yapılaşmanın sertleştirdiği insan ilişkileri ve sosyal etkileşim düzeni, Habermas'ın para, güç ve prestijin yaşantı dünyasını kolonileştirdiği ve etkileşim düzenini daralttığı teziyle (Layder, 2014: 262,264) tutarlı bir biçimde gelişmiştir. Çalışma ve meslekler dünyasında giderek pejoratif (sevgisiz) bir dil egemen olmaya başlar. Kentsel ilişkiler, para ekonomisi ve maddi güçler evreni aktörleri yeniden sosyalize eder. Yeniden sosyalizasyonun anlamı, çalışma ilişkilerinde sömürü ve tahakküm süreçlerinin kompoze ettiği ve benliklerin kentsel iletişim ortamında rekabete dayalı bir biçimde yeniden inşa olma sürecine gönderme yapmasıdır. Wright ve Miliband'ın sosyolojik eksenle giriştikleri bir tartışmanın da boyutunu oluşturan, çağdaş toplumlarda sömürü süreçlerinin mi yoksa, tahakküm yapılaşmalarının mı belirleyici olduğu sorunsalı gündeme gelmiştir. Wright'a göre çağdaş toplumlar hala sınıflı toplumlardır ve sömürü kapitalist toplumsal yapılaşmaların ahlaki geri kalmışlığını simgeleyen kara bir leke olarak varlığını sürdürmektedir. Toplumsal eşitsizliklerin anlaşılmasında sömürü süreçleri hala başat rodedir ve ileri kapitalist toplumun leitmotifi, (itici gücü) kâr ve artı değer elde etmek amacıyla sömürü süreçlerinin etkili biçimde kullanılmasıdır. Miliband ise çağdaş toplumların ekonomik yapılaşmasında kapitalist sahiplikle, profesyonel yönetselliğin birbirinden kopmasını temel bir ayrım noktası olarak görmektedir. 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra batı toplumlarında büyük şirketlerin çoğunun yönetimi kapitalist sahipliğin kontrolünden çıkmış ve profesyonel yönetselliğe geçmiştir. Böylece, çalışma ilişkilerinde sömürüden çok denetimselliğin önemi artmıştır.

Piyasalaşma ve para ilişkileri, pejoratif dilin yaygınlaşmasına ve kötücül yeniden sosyalizasyonun biçimlenmesine aracılık eder. Bir diğer etkisi de, meslek temelli çalışmanın itibarsızlaşmasını teşvik etmesidir. Meslek temelli itibarsızlaşmanın bir boyutu, gölge nitelikli taşeronlaşma süreçleridir. Özellikle, genç jenerasyon mühendis gruplarda gözlemlenen bu süreç, mühendislik pratikleri dışında angarya işler verme, gerçek maaş üzerinden sigorta primi ödememe, (sigortayı asgari ücretten gösterme) düşük maaş ve işten çıkarma gibi uygulamalarla pratik olanaklar bulan bir dizi değersizleştirme sürecine gönderme yapmaktadır. Meslek temelli itibarsızlaştırmanın bir diğer boyutu ise, genç jenerasyon iktisadi idari bilimler kökenli bankacılarda rastlanan, işletme ideolojisinin kurumsal merkez üssü bankacılık sektöründeki idari ve yönetsel pratiklerin, meslekle - iş arasındaki bağı koparmasıdır. Ağırlıklı olarak orta düzey iktisat, işletme ve çalışma ekonomisi gibi bölümlerden mezun olan genç jenerasyon bankacılar, aldıkları eğitimin doğal mecrasından koparılırlar ve satış/pazarlama eksenli işlere yönlendirilerek uzun erimde uzmanlıklarından uzaklaştırılarak, potansiyel bir işsiz konumuna sürüklenirler (Özkurt, 2018).

Bu sürüklenmeyi, Giddens'in biyolojik zaman, kurumsal zaman kavramsal ayrımından (2014: 194) hareketle analize girdiğimizde, mesleki aktörlerin biyolojik zamanlarıyla, (bir zaman ve mekânda doğma, büyüme ve yaşlanma) kurumsallıkların zamanlarının (tarihsel olarak bireylerden önce gelme ve yapılaşmış olma) aynı an ve mekânda çelişkili yapılar oluşturduğu söylenebilir. Kurumsallıklar, enformasyonel dönüşümlerle, epistemolojik sıçramalarla, idari ve hukuksal değişimlerle mevcut yapılaşmalarını devrimsel biçimde yerinden çıkarır ve tekrar düzenlerken, aktörler bu değişim ve dönüşümlere uyum sağlayamamaktadır. Biyolojik zamanla kurumsal zaman arasındaki mesafeler prekarizasyon, alt-proleterleşme, gizli sınıfsal konumlanmalar, tahakküm ve sömürü süreçleriyle açıldıkça, faillerin kurumsallıklara katılım kanalları tıkanmakta ve güven bunalımları ortaya çıkmaktadır.

Sınıfsal konum ve mülkiyet ilişkileri açısından ise, her mesleğin kendi dinamikleri içinde bir iç hiyerarşilenme yapısı inşa ettiği söylenebilir. Bu hiyerarşilenmelerin sosyo-oluşumu, kurum içi otorite ilişkilerinin ötesinde, gerçek yaşam karşılıklarıyla yani mülkiyet, statü, maddi ve maddi olmayan değerlere erişimlerle bağlantısında biçimlenir. Örneğin, bütün genç jenerasyon meslek mensupları, olgun jenerasyon meslek mensuplarıyla karşılaştırıldığında, ev mülkiyeti sahipliği konusunda önemli kısıtlılıklar yaşamaktadır (Özkurt, 2018)

2.2. Gündelik Etkileşim ve İdeoloji

Çalışmanın ritmi ve sosyo-ekonomisi, mülkiyet konumlanmalarını ve sınıfsal içerikleri belirlemenin yanı sıra, gündelik yaşamın akışı ve sosyal etkileşimin yönünün biçimlenmesinde de oldukça etkili bir parametredir. Çalışma, insanal etkileşimin düzeyini, boyutunu ve içeriğini etkileyen temel bir motiftir. Sıkça atıf yapılan ve 2018 yılında orta sınıf meslekler üzerine icra edilen sosyolojik çalışmanın en temel bulgularından biri, özellikle ücretli öğretmen ve dersane öğretmeni gruplarda gözlemlenen, sosyal alandan mutlak bir geri çekilme durumudur (Özkurt, 2018). Bu gruplarda, devlet istihdamı ve güvenceli çalışma pratiklerinden yoksunluk tüketim düzeylerini sınırladığı gibi, mesleğin sosyo-ekonomik bir güvenceye dönüşmemesi, faillerin içe kapanmalarına neden olur.

Genç jenerasyon öğretmen gruplarda belirginleşen ve gündelik etkileşimlerde öne çıkan bir durum özellikle dikkat çekicidir. Bu durum, diğer meslek türleriyle (avukatlık, mühendislik, bankacılık) karşılaştırıldığında, öğretmenliğin bir meslek alanı olarak toplumsal statü algısının son derece düşük olmasıdır. Olgun jenerasyon öğretmen grupların 1980'lerdeki mesleki statü deneyimi ise genç jenerasyondan keskin biçimde farklılaşmaktadır. Bu

farklılaşmanın yönü, olgun jenerasyonun, değişik mesleki ve sınıfsal gruplarla karşılaşma alanlarında statü açısından kendi mesleki dünyalarına yabancılaşmamış olmamalarıdır. Genç jenerasyon öğretmenlerde ise eğreti iş konumlanmaları çalışmayı önemsizleştirmiş ve aktörlerin mesleğe yönelik konsantrasyonlarını bozmuştur.

Bir diğer bağlamsa, genç jenerasyon meslek mensuplarının, çalışma ritimlerinin ve kariyer tasarımlarının, metropollerin para ve güç ilişkileri sarmalında buharlaşmasıdır. Kariyer tasarımları altüst olan bireyler diplomalar, sertifikalar ve uzmanlaşma yoluyla bireysel sınıfsal kökenleriyle mesafeyi açmaya çalışırlar. Ancak, para ve güç ilişkileriyle bezenmiş ve örtük bir denetimin var olduğu kentsel ortamda, aktörlerin mesafeyi açma (sınıfsal sıçrama) girişimleri akamete uğrar ve mesafeli yaklaşıma (verili ekonomik/sınıfsal koşulların aşılabileceğine ilişkin kuşkuların artması) doğru evrimsel bir dönüşüm gerçekleşir. Mesafeli yaklaşma, mesleki sıçrama taleplerinden, kendini gerçekleştirme ve maddi/sınıfsal koşulları değiştirme ve dönüştürme tasarımlarından feragat edildiği, örtük bir pasifleşme durumudur. İdeallerden ve tasarımlardan vazgeçme süreci, bireylerin psiko dünyalarıyla ilişkili gibi görünse de, aslında 2000 sonrası toplumsal gerçekliğin diplomalar, sertifikalar ve uzmanlar bolluğuyla biçimlenen açık bir kaos durumuyla doğrudan ilintilidir. Aynı türden uzmanlığa sahip bireylerin sayısı arttıkça, niceliğin genişlemesiyle bağlantılı bir değersizleşme durumu ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın gündelik iletişimsel boyutunda ise 90'lı yılların başlarıyla karşılaştırıldığında, daha teknisyen donanımlı bireylerin iş yaşantısında öne çıktığı gözlenmektedir. Genel anlamıyla değerlendirildiğinde, sektörlerdeki teknikleşme çalışmamın da teknikleşmesine neden olmuştur. 2000'ler gerçekliğinin meslek seçimi de kendine özgü bir doğaya sahiptir. Genç jenerasyon aktörlerin üniversite/ bölüm seçimleri ve meslek dünyalarının şekillenmesi, özellikle lise dönemindeki aile ve sosyal çevrelerindeki gündelik etkileşim düzeniyle ilişkilidir. Bu çerçevede, genç jenerasyonun meslek dünyasına yönelim süreçleri bir takım tesadüflerin ve gündelik rastlantıların ürünüdür. Yapısal, bilinçli ve uzun erimi hedef alan bir yönlendirme söz konusu değildir. Bu noktada belirleyici olan unsur, ailelerin kültürel sermayelerinin böyle bir yönlendirmeye ve geniş kapsamlı bir projeksiyona imkân vermemesidir. Tesadüfi süreçlerin yönlendirdiği tercihler, tüm yaşamı içerecek bir mesleki ve çalışma diyalektiğine kapı aralamıştır.

Bu diyalektiğin ayrılmaz parçası, içsel tutarlılıkların bir düzeyini oluşturan dünya görüşleri ve ideolojik atıflar evrenidir. 2018 yılında icra edilen çalışmada, meslek gruplarının ideolojik konumlanmalarına ilişkin bulgularda iki eğilim öne çıkmaktadır (Özkurt, 2018). Bu eğilimler, modernist/özgürlükçü ve muhafazakar/milliyetçi dünya görüşleridir. Bu iki dünya görüşü, aktörlerin anlatılarında belirgin biçimde ayrımlanmaktadır. Modernist/özgürlükçü ideolojik

çerçeveye ve dünya görüşüne mensup olan katılımcılar, iklim değişikliği, gelir dağılımında adalet, kadına şiddet, eğitim sistemindeki problemler, küresel riskler gibi konulara vurgu yapmaktadır. Muhafazakar/milliyetçi dünya görüşüne mensup aktörler ise milli ve manevi değerler örüntülerine, gelecekteki güvenlik risklerine ve küresel baskı unsurlarına temas etmektedir. Tüm gruplarda her iki dünya görüşünün temsilcilerine rastlanmakla birlikte, özellikle olgun jenerasyon meslek mensuplarında muhafazakar/milliyetçi dünya görüşünün baskın olduğu bulgulanmıştır. Genel ideolojik eğilimler açısından değerlendirildiğinde, hem olgun hem de genç jenerasyon meslek mensuplarında, modernist/özgürlükçü dünya görüşünü temsil eden katılımcılara iktisadi idari bilimler kökenli bankacılar da daha çok rastlanmaktadır. Muhafazakar/milliyetçi dünya görüşüne ise, ağırlıklı olarak olgun jenerasyon erkek öğretmen katılımcılar mensuptur.

Çalışmanın eğretiliği ve güvencesizleştiği meslek mensuplarında ideolojik konumların belirsizleştiği ve daha çok istihdam ve iş taleplerinin öne çıktığı diğer bir bulgudur. İstikrarlı çalışma pratiklerine sahip ve düzenli mülkiyet edinim sürecine girebilmiş aktörlerde ideolojik sınırlar keskinleşir ve daha sabit bir görünüm alır. Bu farklılaşmayı en açık biçimde, milli eğitim kökenli öğretmenlerle, atanamamış öğretmen gruplarda bulgulamak olanaklıdır. İşçi avukatlarda da gözlemlenen bu durum, Türkiye'nin ve dünyanın gelecekteki istikbaline ilişkin karamsar bir betimleme yapmaktadır. Buna karşılık, milli eğitim kökenli öğretmenlerde geleceğe ilişkin iyimser bir bakış egemendir. Bu farklılaşmada, düşünce ve duygulanım dünyalarının bireylerin sosyo - ekonomik koşullarına ve sınıfsal konumlarına göre anlamlandırma niteliği rol oynar. Aynı etken, bireylerin politik bir dünya görüşüne sahip olmayla, apolitik bir tavır alma arasındaki net ayrımı da belirler. Çalışmanın istikrarı, bireyleri hem yerel sorun alanlarına hem de küresel meselelere duyarlı kılar

Sonuç

Sınıf, 19. yüzyıl sosyolojisinin ürettiği bir kavramdı ve birbiriyle ilişkili üç eksene gönderme yapmaktaydı: Kapitalist iş bölümü, sömürü ve dışlanma. Sınıf nosyonu, ücretli emekle, bu emeği satın alan iradenin açık bir savaşımına işaret ediyordu. Bu savaşım, kapitalist iş bölümünün olağan işleyişi sonucunda ortaya çıkıyor ve toplumsal gücün dağılımında geri çevrilemez bir asimetri yaratıyordu. Bu asimetri aynı zamanda, siyasal ve toplumsal değişimin itici gücünü oluşturuyor ve belirli bir politik formasyonla “kendinde sınıftan” “kendi için sınıfa” doğru siyasal bir olgunlaşmayı ön görüyordu. Ancak, Marx'ın çerçevesini çizdiği kadarıyla sınıf net biçimde tanımlanmamış bir kavramdı (Aron, 1992: 49). Sınıf ilişkileri betimsel olarak ortaya koyuluyordu. Bu betimlemede, kapitalist sistemin ilerleyen aşamalarında sınıflar, proleterya ve burjuvazi olarak kutuplaşıyor ve tarihsel, toplumsal ve siyasal değişim bu

kutuplaşma ekseninde biçimleniyordu. Oysa, 20. yüzyıldaki kapitalist işleyiş Marx'ın öngörüsünden oldukça farklı bir gelişim çizgisi gösterdi ve sınıflar kutuplaşmaktan çok çatallandı, farklılaştı ve çeşitlendi. Ancak, baskın sınıflar birbirlerinin içinde erimedi. Bunun anlamı, kapitalizmin tarihsel gelişim sürecinde, proletaryanın burjuvalaşmadığı, burjuvanın da proleterleşmediği gerçeğidir. Sınıflar, Marx'ın öngördüğü şekliyle kutuplaşmamıştır ama öz olarak, toplumsal zenginlik ve bu zenginlikten elde edilen güç kutuplaşmıştır.

Bu kutuplaşma, günümüz dünyasında da belirgin biçimde varlığını sürdürmektedir. Küresel ölçekte gelir adaletsizliği artmakta, ileri kapitalist toplumlarla, diğer uluslar ve toplumlar arasındaki ekonomik olanaklar ve imkânlarla erişimdeki farklılaşmalar telafi edilemez düzeylere ulaşmaktadır. Bu asimetrinin küresel boyutu, yerel boyutları biçimlendirmekte, çoklu kapitalizmler ve küyerelleşme süreçleri, eşitsizlikleri dünyanın en ücra köşelerine servis etmektedir. Bugünün dünyası, bir tek kapitalizmin olmadığı, varyasyonlu kapitalizmlerin deneyimlendiği ve eşitsizliklerin katlandığı öteki türlü bir dünyadır. Bu noktada kritik bir soruyu gündeme getirmekte fayda vardır: Sınıf, günümüz dünyasında, toplumsal gerçekliği kompoze eden bir güç olarak görülebilir mi? Böyle bir sorunsalın mutlak ve kestirmeden bir cevabı olmasa da, Hardt ve Negri'nin "biyo-politika" ve "imparatorluk" kavramsallaştırmaları anlamlı bir çıkış yolu sağlayabilir. Buna göre, toplumun bireyler üzerindeki kontrolü sadece bilinç ya da ideoloji yoluyla sağlanmaz, bedende ya da bedenle sağlanır. Kapitalist toplumun itici gücü biyolojik, somatik ve bedensel olan şeydir yani biyo-politikadır (Hardt ve Negri, 2012: 49). İmparatorluk kavramı ise, küresel düzeyde işleyen iktidarı sağlama alan bir takım pratik yordamlara gönderme yapar. Bu yordamlar farklı türden bir akılcılığa dayanır: Endüstriyel yönetim ve teknolojilerin politik amaçlarla kullanılmasına. İmparatorluğun üç temel ögesi vardır: (i) geleneksel iktidarın tipik unsurlarının tümünü içerir. (ii) biyo-politik bağlarla ilişkili bürokratik iktidarı genişletir. (iii) emperyal müdahaleler yapar (2012:62).

Hardt ve Negri'nin çerçevesini çizdiği bu iki kavram, ileri kapitalist toplumlarda hem mikro düzeyde işleyen iktidarı, hem de makro düzeyde sistemi ayakta tutan güç yapılaşmalarına ilişkin bir bakış açısı sunmaktadır. Bedenler, dev plaza ve gökdelenlerde tüm gün üretmekte ve bio-iktidarın unsurları farklı yöntemlerle de zihinlerde meşrulaştırılmaktadır. Uluslararası siyasette ise sapmalar, soğukkanlı biçimde cezalandırılmakta ve sistemin devamı sağlanmaktadır. İleri kapitalizmde ya da yeni imparatorluk çağında, geniş kitlelerin insansal ve toplumsal olanaklardan dışlanmaları için sınıfa gereksinim yok gibi gözükmemektedir çünkü, küresel düzeyde dışlanan halkların, ulusların ve toplumsal kesimlerin boyutları göz önünde bulundurulduğunda, "sınıf" kavramını da içine alan ama, sınıf tahayyülünden çok daha geniş boyutlarda bir dışlanma, yok sayma ve sömürü süreçlerinin işlediği gözlemlenmektedir.

Kaynakça

- Althusser, Louis (2014), İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları (İstanbul: İthaki Yayınları) (Çev. Alp Tümertekin).
- Aron, Raymond (1992), Sınıf Mücadelesi (İstanbul: Dergah Yayınları) (Çev. Erol Güngör).
- Bourdieu, Pierre (2006), Pratik Nedenler (İstanbul: Hil Yayınları) (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver).
- Bourdieu, Pierre ve Wacquant Loic (2014), Düşünsel Bir Antropoloji için Cevaplar (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Nazlı Ökten).
- Bourdieu, Pierre (2015), Ayrım (Ankara: Heretik Yayınları) (Çev. Derya Fırat Şannan ve Ayşe Günce Berkkurt).
- Castells, Manuel (2013), Ağ Toplumunun Yükselişi, cilt:1 (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları) (Çev. Ebru Kılıç).
- Connell, Raewyn W. (1979), "A Critique of the Althusserian Approach to Class", Giddens, Anthony ve Held, David (ed) (1982) Classes, Power and Conflict Classical and Contemporary Debates, Londra: Macmillan Education, 1982, 130-147.
- Crompton, Rosamary (1998), Class and Stratification (Londra: Polity Press).
- Dahrendorf, Ralf (1959), Class and Class Conflict in Industrial Society (California: Stanford University Press).
- Gaulejac, Vincent D. (2013), İşletme Hastalığına Tutulmuş Toplum (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Özge Erbek).
- Giddens, Anthony (1999), İleri Toplumların Sınıf Yapısı (İstanbul: Birey Yayıncılık) (Çev. Ömer Baldık).
- Giddens, Anthony (2000), Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi (İstanbul: Paradigma Yayınları) (Çev. Ümit Tatlıcan).
- Giddens, Anthony (2009), Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Müge Sözen ve Sabir Yücesoy).
- Giddens, Anthony (2013), Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş (Ankara: Siyasal Kitabevi) (Çev. Ülgen Yıldız Battal).
- Giddens, Anthony (2014), Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Ümit Tatlıcan).
- Gramsci, Antonio (2011), Hapishane Defterleri cilt:1 (İstanbul: Kalkedon Yayınları) (Çev. Ekrem Ekici) Joseph, A. Buttigieg (Ed.).
- Gramsci, Antonio (2012), Hapishane Defterleri cilt:2 (İstanbul: Kalkedon Yayınları) (Çev. Barış Baysal).
- Gramsci, Antonio (2014), Hapishane Defterleri cilt: 4 (İstanbul: Kalkedon Yayınları) (Çev. Barış Baysal).
- Goldthorpe, Lockwood, Bechhofer ve Plant, J. (1969). The affluent worker in the class structure, Londra: Cambridge University Press.
- Gorz, Andre (1995), İktisadi Aklın Eleştirisi (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Işık Ergüden).
- Hardt, Michael ve Antonio Negri (2012), İmparatorluk (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Abdullah Yılmaz).
- Hartmann, Kathrin (2014), Küresel Çarkın Dışında Kalanlar (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Etem Levent Bakaç).

- Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe, (2015), Hegemonya ve Sosyalist Strateji (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Ahmet Kardam).
- Layder, Derek (2014), Sosyal Teoriye Giriş (İstanbul: Küre Yayınları) (Çev. Ümit Tatlıcan).
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (2013), Alman İdeoloji (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Sevim Belli).
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (2016), Devlet ve Hukuk (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) Rona Serozan (Der ve Çev).
- Marx, Karl (2009), Kapital cilt:1 (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Alaattin Bilgi).
- Marx, Karl (2011a), Felsefenin Sefaleti (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Ahmet Kardam).
- Marx, Karl (2011b), 1844 El Yazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Kenan Somer).
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (2011), Politika ve Felsefe (İstanbul: Belge Yayınları) (Çev. Tektaş Ağaoğlu).
- Mills, Wright C. (1966), Marksistler 1 (İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi) (Çev. T. Hasan).
- Mills, Wright C. (1974), İktidar Seçkinleri (Ankara: Bilgi Yayınevi) (Çev. Ünsal Oskay).
- Ossowski, Stanislaw (1998), Class Structure in the Social Consciousness (Londra: Routledge).
- Özkurt, Cem (2018), Sınıf ve Ötesi (Ankara: Gece Akademi Yayınları).
- Pakulski, Jan (2014). " Bir Sınıf -sonrası Analizin Esasları ", Wright, Erik O. (ed.), Sınıf Analizine Yaklaşımlar, (Ankara: NotaBene Yayınları) (Çev. Barış Yıldırım) 2014, s. 197-232.
- Poulantzas, Nicos (2014), Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar (Ankara: Epos Yayınları) (Çev. Şule Ünsaldı).
- Swingewood, Alain (2010), Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi (İstanbul: Agora Kitaplığı) (Çev. Osman Akınhay).
- Weber, Max (2012), Ekonomi ve Toplum, (İstanbul: Yarın Yayınları) (Çev. Musa Ceylan).
- Wright, Erik O. (1985), Classes (Londra: Verso).
- Wright, Erik O. (1997), Class Count (Student Edition) (England: Cambridge University Press) Cambridge.
- Wright, Erik O. (2014). " Neo-Marksist Sınıf Analizinin Esasları " , Wright, Erik O. (ed) Sınıf Analizine Yaklaşımlar, (Ankara: NotaBene Yayınları) (Çev. Çiğdem Çıdamlı) 2014, s.15-48.